

**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИБОРЧИХ ПРОГРАМ
ПАРТІЙ-ПЕРЕМОЖЦІВ НА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ
2011 РОКУ В ЗАХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (ПОЛЬЩА):
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

Мар'ян Лопата

Національного університету "Львівська політехніка"

ORCID: 0000-0002-6598-1319

maryanroland@gmail.com

(статтю надіслано до редакції – 18.12.2019 р., прийнято до друку – 16.03.2020 р.)

© Лопата М., 2020

Статтю присвячено дослідженню окремих питань виборчих програм переможних політичних партій на парламентських виборах у Західній Галичині (Польща) на парламентських виборах 2011 р. Робота включає, зокрема, програми партій-переможців у Підкарпатському та Малопольському воєводствах на парламентських виборах 2011 р. та проведено їхній порівняльний аналіз.

Здійснено ідеологічне та програмне визначення польських політичних партій відповідно до критеріїв Comparative Manifesto Project та проєкту ParlGov.

Виборчі програми польських політичних партій у Республіці Польща опрацьовано відповідно до таких критеріїв, як: 1) ставлення до комуністичної спадщини і заборона чиновникам періоду комунізму володіти політичними посадами; 2) роль католицької церкви (відокремлення церкви від держави); 3) членство в Європейському Союзі; 4) закордонна політика щодо Росії; 5) закордонна політика щодо України; 6) участь і розширення НАТО.

Встановлено, що виборчі програми правих партій чи правоцентристських партій, які перемогли на парламентських виборах 2011 р., мають спільні риси, зокрема підтримку католицької церкви в Польщі, негативне ставлення до комуністичної спадщини, негативне ставлення до Росії, і мають, як правило, більше просвітолюбиву та євроатлантичну орієнтацію. Також було доведено, що серед усіх політичних сил на виборах тільки політичні партії Союз Лівіці Демократичної та Рух Палікота у своїх виборчих програмах на парламентських виборах 2011 р. виступали за рішуче відокремлення католицької церкви від держави.

Ключові слова: виборчі програми, політичні партії, Польща, Західна Галичина, парламентські вибори, програмні відмінності

**SELECTED ISSUES OF ELECTION PROGRAMS
OF WINNING PARTIES IN PARLIAMENTARY ELECTIONS 2011
IN THE WESTERN GALICIA (POLAND):
COMPARATIVE ANALYSIS**

Maryan Lopata

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0002-6598-1319

maryanroland@gmail.com

The research is devoted to the research of selected issues of the election programs of the victorious political parties in the parliamentary elections in the Western Galicia, i.e. in the Lesser Poland and Transcarpathian voivodeships in the parliamentary elections in 2011. A comparative analysis of these programs was carried out. The ideological and program determination of Polish political parties was made according to the Comparative Manifesto Project and the ParlGov research project.

The election programs of Polish political parties in the Republic of Poland were researched in accordance with such criteria as: 1) the attitude to the communist heritage and the prohibition of officials of the communist period to hold political offices; 2) the role of the Catholic Church (separation of the church from the state),

3) membership in the European Union; 4) foreign policy towards Russia; 5) foreign policy towards Ukraine; 6) NATO involvement and enlargement.

The election programs of right-wing or center-right parties that won the 2011 parliamentary elections in Poland have common features, including support for the Catholic Church in Poland, a negative attitude to the Communist heritage, a negative attitude to Russia, and tend to be more pro-European and Euro-Atlantic orientation. It was also proved that, among all political forces in the elections, only the political parties of the Democratic Left Alliance and the Palikot Movement in their election programs in the 2011 parliamentary elections were in favor of a decisive separation of the Catholic Church from the state.

Key words: *electoral programs, political parties, Poland, West Galicia, parliamentary elections, program differences*

Вступ. Актуальність цього дослідження полягає в тому, що важливо вивчити політичні уподобання в історичному регіоні Західна Галичина, яка складається головним чином з Малопольського та Підкарпатського воєводств відповідно до виборчих програм політичних партій-переможців у цьому регіоні.

Об'єктом дослідження є виборчі програми політичних партій-переможців у двох воєводствах, а саме: в Малопольському та Підкарпатському регіонах на парламентських виборах 2011 року у Польщі.

Виборчі програми – це здебільшого головні та офіційні програмні документи політичних партій. Вони узгоджуються на програмних конвенціях, обговорюються і часто є результатом з'їздів партій, а зміст, який в них міститься, зазвичай визначає напрямки діяльності партії, її стратегію, тактику та її політику. Крім того, виборчі програми можуть бути основою політичної відповідальності. У післявиборчий період можна повернутися до цих політичних обіцянок і перевірити, як вони виконуються. Виборчі програми є чудовим емпіричним матеріалом для дослідників політики – як тих, хто орієнтований на якісні дослідження, так і тих, хто вважає за краще використовувати кількісний підхід. З одного боку, виборчі програми є прекрасним джерелом даних для дослідників політичного дискурсу. З іншого боку, виборчі програми є чудовим матеріалом квантифікації для кількісного аналізу змісту. Політичний аналіз виборчих програм політичних партій стосується передусім аналізу контенту. Можна виділити два підходи, а саме: якісний та кількісний. Якісно-орієнтований аналіз використовується для вивчення намірів дослідників контенту, реконструює дискурси та повідомлення, намагається проаналізувати більш глибокий дискурс і не використовує статистичних прийомів. Дослідники, які використовують кількісні показники, більше зацікавлені в побудові повідомлень та охопленні статистичних методик [Słodkowska 2011: 10].

Метод MRG є одним із найважливіших методів кількісного аналізу контенту в сучасній політології. Його назва походить від Manifesto Research Group (MRG), заснованої в 1979 році та приєднаної до Європейського консорціуму з політичних досліджень (ECPR). Серед її засновників

І. Будж, М. Лавер, П. Мейр та Д. Робертсон [Słodkowska 2011: 13; Markowski 2002].

Серед дослідників, які проводили аналіз політичних програм під час парламентських виборів у Західній Галичині у Польщі, слід згадати роботи Інки Сłodковської [Słodkowska 2013], Петра Сулі [Suła 2018], Войцеха Сокола [Sokół 2003] та інших.

Аналіз ідеологічного позиціонування партій був здійснений на основі The Manifesto Project Dataset [The Manifesto Project Dataset 2019] та дослідницького проекту ParlGov [Döring 2019], тоді як якісний аналіз політичних програм буде зроблений насамперед на основі аналізу програм польських політичних партій, які перемогли у регіоні Західної Галичини у Польщі.

Аналіз виборчих програм сусідньої Польщі не достатньо висвітлений в українській політології. Тим часом у міжнародній політології аналіз виборчих програм займає важливе місце серед досліджень і значною мірою доповнює методи дослідження для розуміння явищ, які відбуваються в політичній системі.

У цьому дослідженні ми взяли до уваги такі питання, які були включені до виборчих програм польських політичних партій на парламентських виборах у 2011 році, зокрема: ставлення до комуністичної спадщини, роль католицької церкви (секуляризація – відокремлення католицької церкви від держави), а також ставлення до Європейського Союзу, зовнішня політика щодо Росії, зовнішня політика щодо України, участь і розширення НАТО.

За словами В. Сокола, щоб перемогти на виборах, партія або виборча коаліція повинні мати привабливу програму. Однак це також залежить від ширшого контексту, наприклад, від стану справ у державі, в якій відбуваються вибори, та від її економіки. Погана соціально-економічна ситуація сприяє поширенню демагогічних гасел, коли виборців чекає «диво», що, своєю чергою, не створює клімату для змістовних програм, які були б позбавлені емоційного забарвлення. І навпаки: сприятлива соціально-економічна ситуація створює потребу в змістовних програмах, оскільки виборці шукають відчуття стабільності [Sokół 2003].

Розробляючи виборчі програми, політичним партіям довелося враховувати поточну політичну,

економічну та міжнародну ситуацію держави, оскільки зазначені вище питання турбують електорат, за голоси якого боролися політичні партії [Flis 2014].

Галичина в системі польських регіонів.

У Польщі під поняттям Галичини розуміють сучасні Малопольське та Підкарпатське воєводства, тобто частини австрійської території, що залишилися в межах Польщі після Другої світової війни [Wolek 2014]. Крім того, варто зазначити, що галицький регіоналізм також розвивається в Україні вже багато років. Галичина як регіон у межах Австро-Угорської імперії була штучним утворенням, а її кордони були довільно окреслені державами, які окупували Польщу внаслідок трьох поділів [Kubicki 2012].

У соціальній реальності існують різні типи регіонів, які мають свої особливості. Р. Шуль перераховує кілька критеріїв, які дозволяють розрізнити регіони, а саме: історичні, етнічні, географічні, політичні, соціально-економічні, адміністративні та політичні критерії, а також критерій взаємозв'язку з іншими країнами [Szul 1995].

Один із польських дослідників політичного регіоналізму Р. Вапінський зазначає, що в XIX столітті регіональне різноманіття було чимось очевидним і природним. Це розмаїття було наслідком поділів та окупації Польщі, і вказує на те, що поділи (здійшені Росією, Пруссією та імперією Габсбургів), лише сприяли зростанню політичних відмінностей між регіонами [Wapiński 1993].

Т. Зарицький, який проаналізував польський політичний простір та стійкість історичних регіональних структур, висновок, що “просторові структури, сформовані системою історичних кордонів, зазвичай виявляються надзвичайно міцними. У багатьох випадках вони перестають сприйматися як буденність, стаючи сферою, доступною лише компетентним спостерігачам” [Zarycki 1999].

На парламентських виборах до нижньої палати польського парламенту потрапило п'ять політичних партій, а саме Громадянська Платформа, Право і Справедливість, Рух Палікота, Польська Народна Партія, Союз Демократичної Лівицю [Państwowa Komisja Wyborcza] [Табл. 1].

Таблиця 1

Результати виборів до нижньої палати польського парламенту (Сейму) на парламентських виборах 2011 р.

Політичні партії	На загальнодержавному рівні	Регіон Західної Галичини
	Відсоток голосів	Відсоток голосів
Громадянська Платформа	39.18 %	33.33 %
Право і Справедливість	29.89 %	40.97 %
Рух Палікота	10.02 %	7.45 %
Польська Народна Партія	8.36 %	8.03 %
Союз Демократичної Лівиці	8.24 %	5.53 %

Джерело: на підставі даних PKW, *Szkoły polskiej demokracji: wybory i polityka / pod red. Artura Wolka, Wydawca : Kraków : Ośrodek Myśli Politycznej; Rok wydania : 2014. S. 342;*

Характеристика виборчих програм. ПіС як партія-переможець у Західній Галичині на початку своєї політичної програми у 2011 році присвятила багато місця питанням історичного минулого. Програма, зокрема, описує кроки, які запровадив ПіС в період здійснення влади у 2005–2007 рр., і, зокрема, новий акт про люстрацію. Партія у виборчій програмі наголошує, що “підготовлений проект закону про позбавлення колишніх працівників служби безпеки часів Польської Народної Республіки їхніх привілеїв (серед іншого проект передбачав знизити високі пенсії офіцерів спецслужб часів Польської Народної Республіки та членів Вищої Ради Національного Порядку)” [Słodkowska 2013: 56]. ПіС підтверджує свою підтримку членства в ЄС та Польщі в цій організації. НАТО також розглядається як гарант

безпеки Польщі. США є стратегічним партнером Польщі, з яким варто співпрацювати ще більше [Słodkowska 2013: 57]. ПіС вважає, що в Росії існує “неписане правило, що Польща не вважається повноправним членом Союзу” [Słodkowska 2013: 57]. Серед іншого, ПіС має намір “поєднано захищати міжнародне право та інтереси Польщі у відносинах з Росією, очікуючи зміни ставлення російської політичної еліти до Польщі” [Słodkowska 2013: 95]. ПіС має намір виступити проти будівництва Північного газопроводу та підтримує посилення політичних та економічних відносин з Україною [Słodkowska 2013: 57].

ПіС, на думку авторів набору даних “The Manifesto Project Dataset”, належить до групи консервативних партій [The Manifesto Project Dataset 2019].

У проєкті ParlGOV ПіС був охарактеризований як консервативна партія з оцінкою 7,7 за право-лівою шкалою [Döring 2019].

У виборчій програмі Союзу Демократичної Лівиці (СЛД) на парламентських виборах 2011 року, партія виступила проти впровадження “релігійних практик у школах” [Słodkowska 2013: 162]. СЛД хотів би “скасувати можливість розміщення релігійних символів на державних символах та призупинити клерикалізацію народної освіти”, а також позбавити підтримки релігійних об'єднань та духовенство за рахунок державних коштів, обмежити звільнення від сплати податків церковних юридичних осіб [Słodkowska 2013: 170]. СЛД підтримує “скасування кримінального переслідування за образу релігійних почуттів” [Słodkowska 2013: 171] та оподаткування вищого духовенства [Słodkowska 2013: 172]. Ця партія позитивно розглядає присутність Польщі в ЄС та НАТО [Słodkowska 2013: 186]. Що стосується оборони, СЛД підтримує “щит НАТО, але Росія повинна брати участь у цій концепції” [Słodkowska 2013: 187], що дуже цікаво, оскільки жодна політична партія Польщі не підтримувала створення “ракетного щита” в такій концепції. Проте СЛД вважає, що США залишаються стратегічним союзником для Польщі. Інші цікаві для нас питання (ставлення до Росії, ставлення до України) не були включені до цієї виборчої програми.

Союз Лівиці Демократичної, за даними авторів “The Manifesto Project Dataset”, належить до групи соціал-демократичних партій [The Manifesto Project Dataset 2019]. У проєкті ParlGOV Союз Лівиці Демократичної охарактеризований як соціал-демократична партія з оцінкою 2,8 за право-лівою шкалою [Döring 2019].

Однією з виборчих програм, яка мені потрібна для аналізу, є програма Руху Палікота. В основному програма зосереджена на позбавленні домінуючої ролі католицької церкви у державі. Рух Палікота виступає за зменшення ролі католицької церкви як інституту в суспільному житті, а тому має намір «ліквідувати фінансування церкви з бюджету, включаючи ліквідацію фондів церковних виплат, повернути уроки релігії зі шкіл до церков, заборонити участь духовних осіб у світських обрядах та ряд інших обмежень [Słodkowska 2013: 334]. Інші цікаві для нас проблеми Рух Палікота не розглянув у своїй передвиборчій програмі на парламентських виборах 2011 р.

Рух Палікота, на думку авторів “The Manifesto Project Dataset”, належав до групи ліберальних партій [The Manifesto Project Dataset 2019]. У проєкті ParlGOV Рух Палікота був охарактеризований як ліберальна партія з оцінкою 6,0 за право-лівою шкалою [Döring 2019].

У програму Громадянської Платформи на 2011 рік були включені майже всі питання нашого зацікавлення, крім питання ролі католицької церкви. Громадянська Платформа у своїй виборчій програмі підкреслює, що Польща підготувалась на високому рівні до шестимісячного головування в Раді ЄС і залишається прихильником членства в ЄС [Słodkowska 2013: 162]. З огляду на важливість України та Білорусі у закордонній політиці Польщі, Громадянська Платформа “вживає заходів щодо демократизації цих країн” [Słodkowska 2013: 462]. Була створена Ініціатива “Східне Партнерство” та створено Польсько-український форум партнерства, і Польща, на згідно програми Громадянської Платформи, продовжуватиме підтримувати амбіції України у досягненні членства у ЄС. Громадянська Платформа підкреслює, що відносини з Росією були покращені та виступає за конструктивний підхід до Росії та “ставляться до неї з повагою” [Słodkowska 2013: 463]. Щодо відносин зі США, то ці зовнішньополітичні відносини повинні бути “представлені в політиці, які будуть ґрунтуватися на принципі взаємності” [Słodkowska 2014: 464].

Громадянська Платформа, на думку авторів “The Manifesto Project Dataset”, належить до групи ліберальних партій [The Manifesto Project Dataset 2019]. У проєкті ParlGOV ПО вона була охарактеризована як консервативна партія з оцінкою 6,2 за правою лівою шкалою [Döring 2019].

Своєю чергою Польська народна партія (ПСЛ) наголошує на важливості членства в ЄС та НАТО у своїй політичній програмі. Крім того, він вважає важливим “зміцнювати добросусідські відносини з Росією, Україною та Білоруссю, підтримуючи демократичні процеси в цих країнах” [Słodkowska 2013: 376].

Польська Народна Партія, на думку авторів “The Manifesto Project Dataset”, належить до групи аграрних партій. Проєкт ParlGOV Польську Народну Партію охарактеризував як аграрну партію з оцінкою 4,2 за право-лівою шкалою [Döring 2019].

Висновки. Встановлено, що виборчі програми правих чи правоцентристських партій Польщі, які перемогли у регіоні Західної Галичини, містять спільні програмні положення, зокрема підтримку католицької церкви в Польщі, негативне ставлення до комуністичної спадщини, негативне ставлення до Росії, вони є, як правило, більш проєвропейські та євроатлантичні. Ми також довели, що серед усіх політичних формувань лише виборчий комітет СЛД та Рух Палікота у своїх виборчих програмах виступають рішуче за відокремлення католицької церкви від держави (секуляризацію). Також дуже конвергентною складовою у всіх програмах згаданих

політичних партій, які здобули перемогу у Західній Галичині у Польщі на парламентських виборах 2011, є підтримка таких організацій як ЄС та НАТО [Табл. 2].

Таблиця 2

Порівняльна характеристика виборчих програм польських політичних партій на парламентських виборах 2011 року

Політичні партії	Ставлення до комуністичного минулого	Втручання Католицької церкви у публічне життя (роль церкви)	Ставлення до ЄС	Ставлення до Росії	Ставлення до України	Участь і розширення НАТО
Право і Справедливість	Негативне	Позитивне	Позитивне	Негативне	Позитивне	Позитивне
Громадянська Платформа	Позитивне	Відсутність даних	Позитивне	Позитивне	Позитивне	Позитивне
Рух Палікота	Відсутність даних	Негативне	Відсутність даних	Відсутність даних	Відсутність даних	Відсутність даних
Польська Народна Партія	Відсутність даних	Відсутність даних	Позитивне	Позитивне	Позитивне	Позитивне
Союз Лівиці Демократичної	Позитивне	Негативне	Позитивне	Відсутність даних	Відсутність даних	Позитивне

Джерело: власне опрацювання

Більшість політичних партій, які перемогли у Західній Галичині на парламентських виборах у 2011 році, мали консервативну ідеологію.

ЛІТЕРАТУРА

Döring, H. (2019). Parliaments and governments database (ParlGov): Information on parties, elections and cabinets in modern democracies. *University of Bremen: Centre for Social Policy Research*. Отримано з <http://www.parlgov.org/>

Flis, J. (2014). Złudzenia wyboru. Społeczne wyobrażenia i instytucjonalne ramy w wyborach do sejmu i senatu. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Kubicki, P. (2012). Galicja, między regionem a mitem. In Pawłowska, A., Rykiel, Z. (red.). *Region i regionalizm w socjologii i politologii*, 92–107. Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Markowski, R. (2002). Propozycja Manifesto Research Group: metoda, wyniki, problem – komentarz. In Markowski, R. (red.). *System partyjny i zachowania wyborcze. Dekada polskich doświadczeń*, 289-297. Warszawa: ISP PAN.

Państwowa Komisja Wyborcza. (2020). Отримано з <https://wybory2011.pkw.gov.pl/wsw/pl/000000.html>

Ślódzowska, I., Dołbakowska, M. (2011). Wybory 2007. Partie i ich programy. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.

Ślódzowska, I., Dołbakowska, M. (2013) Wybory 2011. Partie i ich programy. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.

Sokół, W., Żmigrodzki, M. (red.). (2003). Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Sula, P. (2018). Partie małe w wybranych państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1989–2016. Wrocław: Księgarnia Akademicka. <https://doi.org/10.12797/9788376388991>

Szul, R. (1995). Perspektywy regionalizmu galicyjskiego w Polsce na tle tendencji międzynarodowych. In Chłopecki, J., Madurowicz-Urbańska, H. (red.). *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 2: Społeczństwo i gospodarka, 73–91. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego

The Manifesto Project Dataset. (2019). Отримано з https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/

Zarycki, T. (1999) Trwałość historycznych struktur przestrzennych na przykładzie polskiej przestrzeni politycznej. In Gorzelak, G., Szczepański, M., Zarycki, T. (Eds.). *Rozwój, Region, Społeczństwo, EUROREG UW*, 89–102. Warszawa-Katowice: Instytut Socjologii Uniwersytetu Śląskiego.

Wapiński, R. (1993). Regionazim – doświadczenia z przeszłości. In Latoszek, M., (red.). *Regionalizm jako folklorizm, ruch społeczny i formuła ideologiczno-polityczna*, 44–45. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie.

Wolek, A. (2014). Szkoły polskiej demokracji: wybory i polityka. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej.

REFERENCES

Döring, H. (2019). Parliaments and governments database (ParlGov): Information on parties, elections and cabinets in modern democracies. *University of Bremen:*

Centre for Social Policy Research. Retrieved from <http://www.parlgov.org/>

Flis, J. (2014). Złudzenia wyboru. Społeczne wyobrażenia i instytucjonalne ramy w wyborach do sejmu i senatu. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Kubicki, P. (2012). Galicja, między regionem a mitem. In Pawłowska, A., Rykiel, Z. (red.). *Region i regionalizm w socjologii i politologii*, 92–107. Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Markowski, R. (2002). Propozycja Manifesto Research Group: metoda, wyniki, problem – komentarz. In Markowski, R. (red.). *System partyjny i zachowania wyborcze. Dekada polskich doświadczeń*, 289–297. Warszawa: ISP PAN.

Państwowa Komisja Wyborcza. (2020). Отримано з <https://wybory2011.pkw.gov.pl/wsw/pl/000000.html>

Słodkowska, I., Dołbakowska, M. (2011). Wybory 2007. Partie i ich programy. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.

Słodkowska, I., Dołbakowska, M. (2013) Wybory 2011. Partie i ich programy. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.

Sokół, W., Żmigrodzki, M. (red.). (2003). Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Sula, P. (2018). Partie małe w wybranych państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1989–2016. Wrocław: Księgarnia Akademicka. <https://doi.org/10.12797/9788376388991>

Szul, R. (1995), Perspektywy regionalizmu galicyjskiego w Polsce na tle tendencji międzynarodowych. In Chłopecki, J., Madurowicz-Urbańska, H. (red.). *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 2: Społeczeństwo i gospodarka, 73–91. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego

The Manifesto Project Dataset. (2019). Retrieved from https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/

Zarycki, T. (1999) Trwałość historycznych struktur przestrzennych na przykładzie polskiej przestrzeni politycznej. In Gorzelak, G., Szczepański, M., Zarycki, T. (Eds.). *Rozwój, Region, Społeczeństwo, EUROREG UW*, 89–102. Warszawa-Katowice: Instytut Socjologii Uniwersytetu Śląskiego.

Wapiński, R. (1993). Regionazim – doświadczenia z przeszłości. In Latoszek, M., (red.). *Regionalizm jako folklorizm, ruch społeczny i formuła ideologiczno-polityczna*, 44–45. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie.

Wołek, A. (2014). Szkoły polskiej demokracji: wybory i polityka. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej.